

Zemědělské družstevnictví v Bulharsku do roku 1944

ZDRAVKA MICHAJLOVA

Ohledně osvobození Bulharska od turecké nadvlády začíná období rozvoje zemědělství v samostatném státě. Proces přizpůsobování se nové situaci a novým společenským poměrům byl těžký a trval poměrně dlouhou dobu. Již v prvních letech samostatnosti se objevila potřeba sdružovat odborníky, kteří měli chuť pracovat ve prospěch rozvoje zemědělství svého nového mladého státu. Především to byli agronomové, kteří ukončili vzdělání na vzorovém statku nedaleko Ruse, v obci Sadovo v Plovdivsku a na zemědělských učilištích ve vyspělých zemích západní Evropy. Naděje zemědělců se rovněž začaly upírat směrem k různým formám zemědělských sdružení jako prostředku k získání kapitálu na vybavení hospodářství, na nákup půdy a rozvoj zemědělské výroby. V Bulharsku se vyvinuly dva hlavní druhy zemědělských sdružení: akciové společnosti a družstva. První druh, zřízený hned po osvobození, nebyl příliš široce rozšířen. Naproti tomu se rozvíjela zemědělská sdružení družstevního typu: 1. úvěrová družstva typu „Raiffeisen“, tedy sdružení se vzájemným solidárním neomezeným ručením členů a 2. zemědělská družstva sloužící k využívání techniky a k zemědělské osvětě s ručením omezeným.

První zemědělské úvěrové družstvo u nás vzniklo už roku 1890 v obci Mirkovo v Pirdopsku. Avšak za skutečný počátek tohoto typu družstev je považován teprve rok 1896, kdy úvěrová družstva zahájila rozsáhlou činnost v oblasti Ruse. Původcem myšlenky těchto družstev byli agronomové Nikola Kardžiev, učitel zemědělských věd, a Nikola Bačvarov, ředitel Střední zemědělské školy a vzorového stateku nedaleko Ruse. Jim pomáhali další učitelé a osvícení lidé v obcích Štraklevo, Krasen a Červená voda, jakož i v dalších obcích na Rusensku, Svištovsku, Tárnovsku, Orjachovsku a jinde.

V roce 1895 skupina mladých agronomů a hospodářských činitelů založila v Sofii Národní zemědělské sdružení. Jeho úkolem bylo pracovat ke zlepšení zemědělství, k rozvoji zemědělské výroby, rozšíření znalostí a popularizaci zemědělské vědy. Tak vznikl druhý typ zemědělských družstev. Jejich hlavním rysem bylo to, že zabezpečovala dodávky zemědělských strojů a nářadí, semena, plemenná zvířata, hnojiva, révu, ovocné stromy, různé materiály a předměty nutné pro zemědělskou výrobu. Kromě toho zabezpečovala zpracování zemědělských plodin a výrobu polotovarů, zajišťovala jejich prodej apod.

Ústřední místo v této činnosti mělo u nás lidové zemědělské družstvo. Myšlenka na jeho vznik se objevila na stránkách časopisu *Oralo* (Rádlo) již v jeho prvních číslech v roce 1894.¹ Našla podporu mnoha mladých i starších zkušených zemědělských odborníků. V červenci 1894 bylo zřízeno zatímní představenstvo družstva v Sofii. Zatímní představenstvo dostávalo mnoho dopisů požadujících rozšíření činnosti, aby se tak vyplnila mezera existující v tehdejší agronomické vědě. Zatímní představenstvo vypracovalo projekt statutu, který byl později přepracován na základě došlých připomínek. Podle statutu dostala organizace definitivní název „*Bulharské zemědělské sdružení*“ (BZS). Jeho statut byl potvrzen nařízením č. 1 knížete Ferdinanda ze dne 11. ledna 1895. Sídlem organizace byla Sofia.²

Hlavním cílem BZS byla práce na pozdvihnutí a zlepšení zemědělství a příbuzných odvětví. K tomu sloužily následující prostředky: vydávání časopisu „Rádlo“, který byl majetkem BZS, vydávání populární literatury, knih a brožur o zemědělství a příbuzných

odvětvích, účast na zemědělských výstavách, konkurech a shromážděních, zastupování zemědělců před státními orgány k dosažení cílů zemědělců, vzájemná pomoc a kontakty se zemědělskými organizacemi v zahraničí s totožnými cíly.

Finančními zdroji činnosti BZS byly příspěvky členů, dary a testamentární odkazy, což byl základ finančního fondu, úroky z půjček z tohoto fondu, výnos z prodeje časopisu sdružení.

BZS se skládalo z řádných a čestných členů. Čestnými se mohli stát ti, kteří se zavázali pomáhat mu hmotně nebo morálně. Řádnými členy byli výkonní zemědělci a zemědělství odborníci s příslušným vzděláním. Orgány sdružení byly: představenstvo s předsedou, místopředsedou, výkonným tajemníkem a pokladníkem, redakční a administrativní výbor a Všeobecné shromáždění. Prvním předsedou BZS se stal zemědělský odborník Christo Fedvadžijev.

Zájem o činnost BZS během let stále vzrůstal. V roce 1895 mělo 93 členů, v roce 1909 286, z toho 37 kolektivních, roku 1920 – 662, z toho 57 kolektivních, 1930 – 1 213, 1941 – 1 393 z toho 64 kolektivních.³

V prvních letech po svém vzniku až do první světové války mělo BZS především kulturně-osvětovou úlohu. Obstarávalo dodávky zemědělské techniky a materiálu, hlavně pluhu, brány, rozprašovače na révu, americkou révu atd. Od svého vzniku roku 1895 až do zrušení v roce 1947 mělo BZS svůj tiskový orgán – časopis „Rádlo“, od 1. ledna 1908 přejmenovaný na *Zemledelie* (Zemědělství). Byly v něm publikovány materiály, na jeho stránkách byly vedeny různé diskuse a rozebíraly se otázky spojené s rozvojem a zlepšováním zemědělství v zemi. Tak např. byly na stránkách orgánu BZS posuzovány otázky spojené s rozvojem družstevního hnutí, úvěru, zemědělské banky, zemědělského vzdělávání, zkušebnictví, rozvoje vinařství, organizace agronomické služby, pojištění osevu a zvířat, pěstování tabáku, cukrové řepy a mnoha dalších. BZS pomáhalo při vydávání populárních knih s praktickým charakterem. Členové BZS se zúčastňovali prvních zemědělských výstav a konkursů, které byly v zemi organizovány.

Postupně vzniklo přesvědčení, že dosavadní činnost BZS je nedostatečná a že pouze takovýmto způsobem není možné dosáhnout stanovených cílů. Hospodářský rozvoj v zemi po roce 1920 vytvořil příznivé podmínky pro širokou obchodní činnost. Tato činnost mohla pro BZS získat velké finanční prostředky, které by podstatně zvýšily jeho fondy, čímž by se otevřely větší možnosti pro vědeckou a osvětovou činnost. BZS se začalo kromě osvětové činnosti zabývat také přímo obchodem. Předmětem obchodu byly zemědělské stroje, semena, hnojiva, chemické preparáty atd. Ceny byly určeny tak, aby byly přijatelné pro drobné výrobce, kterým chtělo BZS pomáhat. BZS vykupovalo a šlechtilo semena, obchodovalo s jetelem, krmnou řepou, olejninami, sazenicemi zeleniny. Ve specializovaných skladech byly uchovávány mléčné produkty a zušlechťovány. Byl prováděn průzkum domácího i zahraničního trhu. Např. v roce 1941 obrat BZS dosáhl 1 023 752 981 tehdejších leva. Změnil se i charakter tiskového orgánu BZS, který získal populárnější charakter. Vycházely další odborné časopisy: „Živočišná výroba“, „Bulharské ovocnářství“, „Zahradnictví“, knihovna „Zemědělské družstevnictví“ a později „Tabák“.

S pomocí BZS byly vytvořeny zemědělské katedry, na kterých agronomové, využívající různé metody, popularizovali mezi rolníky metody moderního zemědělství. Ze zisků BZS byly vyčleňovány prostředky na organizaci zemědělského výzkumu, objasňující důležité problémy zemědělské výroby. Byly organizovány vědecké konference, spojené především s počátky šlechtitelství v živočišné výrobě. Započalo se s výzkumem šedivého iskářského dobytka. BZS pomáhalo organizovat každoroční výstavy mladých zvířat a vytvořilo fond pro udělování šlechtitelských cen. V oblasti rostlinné výroby pomohlo usměrnit vývoj odrůd a zavedení nových odrůd. Rozšiřovalo nová semena těchto odrůd, zkoumalo možnosti uplatnění na trhu. Demonstrovalo chod a využití různých zemědělských strojů a preparátů proti nemocím rostlin a škůdcům.

Kromě populárních časopisů začalo BZS s pomocí zemědělských kateder vydávat i čistě odborný časopis „Zemědělská věda“ a další vědecké práce, které byly plodem práce vědeckého oddělení BZS. BZS otevřelo knihkupectví a knihovny se specializovanou zemědělskou literaturou v Sofii s odbočkou v Plovdivu.

Finanční zesílení BZS umožnilo i rozšíření jeho činnosti v oblasti výroby. Velmi zřetelně se to projevilo především po roce 1920. Začala výroba sušených švestek, především na vývoz. Cílem bylo družstevním způsobem zahájit vlastní výrobu a proniknout na evropské trhy.

V roce 1929 byla v Samokovu otevřena stanice pro pěstování brambor k sázení, což byl počátek rozšíření vysoce kvalitních brambor původem z Nizozemí a Německa. V téže roce byla zahájena i výroba řízků řepy k sázení s cílem zvýšit krmivovou základnu. V roce 1938 v obci Proslav v Plovdivsku bylo vytvořeno hospodářství specializované na vývoj zeleninových sazenic určených pro domácí trh a na produkci semen rostlin určených k vývozu do Dánska. Následující rok vznikly skleníky pro pěstování rajčat a okurek. Pro ochranu rostlin před nemocemi a škůdci vytvořilo BZS roku 1939 v Plovdivu cech výrobců preparátů pro fytopatologickou ochranu: měďnaté karbonáty (uhličitan), olovené a vápenaté arsenáty apod.⁴ Podobný cech vznikl v roce 1940 v Plevně. Vznikla výroba malého zemědělského inventáře.

Rozšiřování vydavatelské, obchodní a výrobní činnosti BZS dovolilo zvýšit roční zisky a navýšit aktiva. V roce 1928 činil zisk 1 513 514 tehdejších leva.⁵ V roce 1941 7 226 604 tehdejších leva. Aktiva činila 15 958 610 leva, resp. 130 450 925 leva.⁶

Nejužitečnější činnost počátkem 20. let 20. století je spojena s předsedou BZS, vynikajícím bulharským učencem, agronome, pedagogem a politikem prof. Janaki Mollovem. Byl volen předsedou BZS až do konce jeho existence – celkem po dobu 15 let.

V roce 1946 – rok před svým zánikem – mělo BZS 2 285 fyzických a 62 kolektivních členů. Rozhodnutím každoročního Všeobecného shromáždění z 19. října 1947 byla oznámena likvidace družstva. Rozhodnutím ministerské rady č. 11 ze dne 12. ledna 1948 byla aktiva BZS převedena na státní podnik „Zemsrab“. Po 53 letech své existence činnost BZS odešla do historie bulharského zemědělství.

(Z bulharštiny přeložil Jan Rychlík)

Poznámky:

1 *Oralo*, roč. II., č. 1, s. 2.

2 Tamtéž, s. 3.

3 *Oralo*, roč. III., č. 5, s. 71, *Zemledelie*, 1909, č. 4, s. 51, 1920, s. 55, 1930, s. 66, 1941, s. 65.

4 *Zemledelie*, 1939, č. 1, s. 1.

5 *Zemledelie*, 1928, č. 4, s. 35.

6 *Zemledelie*, 1941, č. 5, s. 7

Agricultural Cooperatives in Bulgaria before 1944

Abstract

The first agricultural loan cooperative in Bulgaria was established in 1890 in the village of Mirkovo. However, a notable expansion of cooperatives took place only after 1896, mostly in the region of Ruse. In 1894, a group of young agronomists from Sofia initiated founding of temporary cooperative directorate named National Agricultural Association, later renamed to Bulgarian Agricultural Association (BZS). The Association published its own magazine *Oralo* (“plough”). Prince Ferdinand I. as a head of Bulgarian State ratified the statutes on January 11, 1895. BZS published publications on agriculture, spread information regarding agriculture and provided peasants with machinery, fertilizers and seeds for sowing. Later on, it also purchased, processed and sold agricultural products and conducted agricultural research. Since the 1920's, the activities of BZS are associated with the name of its chairman, Bulgarian scholar and politician, Dr. Janaki Mollov. In 1946 – a year before its dissolution – BZS had 2285 individual and 62 organized members. The Association was not only economically active but also profit generating: in 1928, the profit amounted to 1,513,514 leva, and in 1941, the profit grew to 7,226,604 leva. The Association was liquidated on October 19, 1947.

Zemědělské družstevnictví v Jugoslávii ve 20. století se zvláštním zřetelem k Makedonii

NOVICA VELJANOVSKI

1. prosince 1918 vznikl stát Království Srbů, Chorvátů a Slovinců (SHS), který byl v roce 1929 přejmenován na Království Jugoslávie. Makedonie do tohoto státu tří národů vstoupila jako integrální součást Srbska a nejčastěji byla označována jako Jižní Srbsko, anebo podle administrativního územního dělení jako Vardarská bánovina.¹

I když byl královský režim v Království SHS a později v Jugoslávii velmi surový a diktátorský, existence systému více politických stran ve státě v období mezi dvěma světovými válkami přece jenom vytvářela určité podmínky pro vznik demokratických struktur a pro politickou činnost opozičního charakteru. Naším úkolem je v rámci systému popsaného výše prozkoumat vývoj zemědělského družstevnictví v Jugoslávii v uvedeném období se zvláštním zřetelem na Makedonii a s ohledem na překážky činěné zemědělskému družstevnictví nebo naopak na činnost družstev mající za cíl jinou formu sdružování, než bylo to, které podporovala oficiální moc. V této opoziční formě družstevního hnutí byly často ukryty i politické cíle, a proto i jim věnujeme určitou pozornost.

Samotné zemědělské družstevnictví v Jugoslávii, stejně jako i projevy opozice, bylo výrazem rozdílných hospodářských zájmů a mělo i politický podtext. Speciálně výrazný byl tento proces v Makedonii a v Kosovu, které byly zemědělskými a současně nejzaostalejšími částmi tehdejší Jugoslávie. V částech Jugoslávie severně od řeky Sávy a západně od Dunaje existovalo poměrně rozvinuté průmysl.

Základem makedonského hospodářství bylo zemědělství.² Bylo extenzivní a primitivní, což byl následek časů, kdy se Makedonie nacházela pod osmanskou nadvládou (do roku 1912). Do své nejjihnější části Jugoslávie neinvestovala prakticky nic, hodlala zde zachovat agrární charakter země a průmysl rozvíjet na severu. Přitom ale zemědělství bylo zatíženo vysokými daněmi, které tvořily základní příjem státního rozpočtu a sloužily především na udržování rozsáhlé královské byrokracie.

V Makedonii bylo hlavním odvětvím pěstování tabáku. Ten byl kromě jiného zatížen též vysokou spotřební daní, která se stanovovala z roku na rok podle výkupních cen a úrody. Z výroby a prodeje tabáku získával stát největší daňový výnos. Podle dostupných údajů se pěstováním a zpracováním tabáku zabývalo 13% obyvatelstva Makedonie.³ Šlo o poměrně početnou a přitom silnou skupinu, která se zorganizovala ve Sdružení producentů tabáku. Pěstitelé tabáku se začali organizovat a vyvíjet nátlak na státní aparát.

Na počátku ledna 1934, kdy byly ohlášeny výkupní ceny tabáku z úrody za předcházející rok, protestovali ostře producenti tabáku prostřednictvím obchodně-průmyslové komory ve Skopje u vlády Jugoslávie a vyjadřovali svoji nespokojenost s vyšší výkupních cen. Argumentovali tím, že obyvatelstvo Vardarské bánoviny⁴, zvláště pak ti, kteří žili na jih od Skopje, jsou existenčně plně závislí od výkupu tabáku. Šlo o první případ, kdy se zemědělci v Makedonii sdružili, aby hromadně prosadili svoje hospodářské zájmy. Žádali, aby byl zaveden řetězový kompenzační obchod, který by jim umožnil formou jakéhosi barteru nakupovat za část produkce tabáku zemědělské stroje buď v Jugoslávii, nebo v cizině.

Nespokojenost pěstitelů tabáku byla předmětem diskuse v jugoslávském parlamentu. Skončila všeobecnými frázemi o tom, že je třeba pěstitelům pomoci. Bylo to proto, že se blížila předvolební kampaň. Konkrétní kroky nebyly podniknuty prakticky žádné. Otázka

cen pro producenty tabáku byla často politizována, přičemž vláda v Bělehradě byla obviňována, že výkupní ceny stanoví úmyslně tak, aby byli poškozováni Makedonci v jižní části Jugoslávie, čili jinak řečeno, cenám tabáku byla dáвана politická konotace.⁵

Ještě jedna událost si zasluhuje pozornost. Stejně jako tabák bylo v Jugoslávii státem monopolizováno i pěstování a zpracování máku. Jeho pěstování bylo přísně kontrolováno také proto, že mák, resp. opium, představovalo velký přínos pro státní pokladnu. Makedonie měla při pěstování máku vedoucí místo, protože se jí zabývalo vysoké procento obyvatelstva. Výroba opia a pěstování máku rovněž způsobilo nespokojenost obyvatelstva, neboť ceny neustále klesaly a před koncem druhé světové války dosáhly svého minima. Příčina byla podle oficiálního vysvětlení v tom, že v roce 1929 Jugoslávie přistoupila k ženevské konvenci regulující pěstování máku jako nebezpečné plodiny sloužící k výrobě opia. Šlo ovšem jen o výmluvu. Ve skutečnosti byla produkce omezena a výkupní ceny sníženy proto, vláda svěřila dozor a výkup monopolní společnosti PRIZAD. Šlo o organizaci, která vůbec neplnila regulativní funkce, které plnit měla, ale zabývala se spekulativními nákupy. S činností této organizace byla spojena řada skandálů. PRIZAD byl činný hlavně v Makedonii, kde v Povardaří je nejvíce slunečních dní vhodných pro pěstování máku.⁶

V roce 1939 v Jugoslávii, v jejímž rámci se Makedonie nacházela jako Vardarská bánovina, existovaly – pokud jde o profesní a družstevní organizace zemědělců – dvě tendence. Oficiální organizací byl tehdejší Svaz zemědělců, ve kterém ale sílila samostatná levicová skupina. Ta byla řízena Dragoljubem Jovanovićem, který patřil k zakladatelům a průkopníkům družstevního hnutí.⁷

Dragoljub Jovanović byl po dlouhou dobu protivníkem rozkolu ve Svazu zemědělců. Když však dospěl k názoru, že rozkol je nevyhnutelný, akceptoval tuto skutečnost a začal pracovat na vytvoření hnutí, resp. politické organizace, která by zahrнула a organizovala rolnictvo v Jugoslávii, chránila by jeho zájmy a organizovala by je. Oficiálně bylo jejím cílem chránit nejen politická, ale také stavovská práva a hospodářské zájmy zemědělců celé Jugoslávie. Proto hájila i zájmy chorvatských rolníků a zasazovala se za dohodu, která by odstranila rozpory mezi Srby a Chorvaty, kterých tehdy v Království Jugoslávie nebylo málo. V jednom ze svých prohlášení Jovanović řekl, že jde o vytvoření „širokého zemědělského kulturního a sociálního hnutí jak mezi Srby, tak i mezi ostatními národy.“⁸ Na druhé straně ve Svazu zemědělců Jugoslávie se objevovaly otevřené protichorvatské a protimakedonské tendence, které Dragoljub Jovanović odmítal. Jako učitel v městečku Radoviš ve východní části Makedonie znal těžký život makedonských rolníků, a proto bojoval za jeho zlepšení.

Jovanović byl posednutý myšlenkou rolnického hnutí a svůj záměr uskutečnil v roce 1940, kdy založil Lidovou rolnickou stranu. Ustavující sjezd této strany se konal 17. března 1940. Je s podivem, že Jovanović odmítl předsednictví strany a zůstal jen jejím hlavním stratégem a ideologem. Vyplývá z toho, že neměl v úmyslu dělat politickou kariéru, ale chtěl skutečně pomoci zemědělcům. Jovanovićův postup byl často protivníky kritizován. Jeho angažovanost v Lidové rolnické straně kritizovala Komunistická strana Jugoslávie (KSJ), a její generální tajemník Josip Broz-Tito napadl Jovanoviće za to, že vytvořil stranu, která má hrát roli „reservy pro buržoazii“. Někteří mu měli za zlé, že programově kopíroval Chorvatskou selskou stranu, jiní mu zazlívali blízkost s myšlenkami bulharského zemědělského svazu A. Stambolijského, jiní blízkost k ruským eserům a další z toho, že se dostatečně nedistancoval od myšlenek Svazu zemědělců, byť jej opustil. Existovaly i domněnky, že byl pod vlivem francouzských sociálních radikálů.⁹ Slovinský a jugoslávský ideolog Edvard Kardelj ve svých výpadech proti Jovanovićovi zašel nejdále, nazýváje ho „ultrafrázérem“, který svou „levicovou“ rétorikou jen zakrýval svou nenávisť vůči SSSR a KSJ.

Z toho, co bylo řečeno, je zřejmé, že bezprostředně před druhou světovou válkou v oblasti vytváření zemědělských družstev a sdružování zemědělců existovaly dvě základní koncep-

ce. Dragoljub Jovanović a jeho Lidová rolnická strana se koncepčně lišili od KSJ, která měla odlišný postoj pokud jde o organizování rolníků a družstevní hnutí. Její model byl ve skutečnosti kopií modelu realizovaného v SSSR, a v tomto směru také KSJ rozvíjela své aktivity. Koncepce levých zemědělců byla rovněž odlišná od koncepce KSJ a opírala se o francouzské vzory, které Jovanović dobře znal, protože ve Francii studoval. Ty ale nebyly pro KSJ přijatelné, protože je považovala za kopírování „buržoazní“ francouzské společnosti.

Po agresi 6. dubna 1941 byla Jugoslávie rychle okupována. Na agresi se zúčastnily armády všech sousedních zemí s výjimkou Řecka. Do Makedonie přišla německá, bulharská a italská vojska. Mezi Bulharskem a Itálií trval po celou dobu války hraniční spor, přičemž Německo vystupovalo jako arbitr s právem veta. Itálie ve své zóně vykonávala vojenskou svrchovanost, zatímco civilní moc vykonávala Albánie, která v západní části Makedonie ustavila svoji administrativu.

Během druhé světové války se družstevní hnutí v jednotlivých zónách vyvíjelo v takové podobě, v jaké existovalo v té zemi, která vykonávala okupační správu. Válečné poměry nicméně neumožňovaly, aby se družstevnictví příliš rozšířilo. Pokud existovalo, mělo sporadický charakter a nebylo plodem cílevědomé politiky a snahy organizovat zemědělce.

Po osvobození Jugoslávie v roce 1945, resp. po osvobození Makedonie koncem roku 1944, byly vytvořeny nové podmínky pro zemědělské družstevnictví, avšak ani ty nebyly využity. Hlavně koncem roku 1944 a začátkem roku 1945 se do popředí dostaly vlastnické vztahy k půdě, které měly těsnou vazbu na pozdější združstevňování. V září 1945, tedy jen několik měsíců po konečném osvobození Jugoslávie od fašistické okupace, byl přijat zákon „O pozemkové reformě a zemědělské kolonizaci“. Přijetím tohoto zákona vzniklo potřebné politické ovzduší a byly vytvořeny základy pro sdružování zemědělců a pozdější kolektivizaci, protože většina účastníků protifašistické války byla činná v zemědělství.¹⁰

Dalo se očekávat, že důležité otázky spojené se združstevňováním v Jugoslávii budou řešeny již v prvních zákonech a ústavních dokumentech jak na úrovni federace, tak v jednotlivých republikách. Ústavodárné shromáždění Jugoslávie přijalo ústavu Federativní lidové republiky Jugoslávie (FLRJ) koncem roku 1946 a v platnost ústava vstoupila následující rok, kdy byly rovněž přijaty ústavy jednotlivých republik, včetně Makedonie. I když ústava hovořila o změnách vlastnických vztahů, otázka družstevnictví nebyla řešena. Toho využil Dragoljub Jovanović, který vyslovil otevřený nesouhlas s tím, jak bylo v ústavě FLRJ řešeno postavení družstevního hnutí a podpora družstev. Řekl, že není náhodou, že v ústavě je družstevní hnutí chápáno jen jako „jeden z mnoha proudů“, protože tvůrci ústavy neznají skutečný život rolníků Jugoslávie a nechápou jeho potřeby. Tak Jovanović pokračoval ve své opoziční činnosti proti moci nového jugoslávského státu.

Vystupování Dragoljuba Jovanoviće proti nové státní moci v souvislosti s družstevnictvím vyvolalo ve vládnoucích kruzích Jugoslávie nervozitu. Proti Jovanovićovi vystoupili Edvard Kardelj ze Slovinska, Andrija Hebrang z Chorvatska, Moša Pijade, podle národnosti Žid žijící v Bělehradě a Dimitar Vlachov z Makedonie. Vystupování Jovanoviće označili jako „úder proti demokracii v nové Jugoslávii.“¹¹ Jovanović argumentoval tím, že vysocí jugoslávští funkcionáři dostatečně neznali zemědělství a družstevnictví ve staré Jugoslávii, a proto mu v ústavních normách nevěnovali dostatečnou pozornost.

Z důvodů vyslovené kritiky byl Dragoljub Jovanović považován za „nebezpečného opozičníka“ nejen jugoslávským vedením, ale také sovětskými diplomaty v Bělehradě. Sovětský velvyslanec v Jugoslávii Sadčikov ve zprávách, které posílal sovětské vládě označil Jovanovićovo vystupování jako „jezuitské“, nepřátelské proti společenskému systému budovanému v nové Jugoslávii a jako „hluboce antisovětské.“¹²

Vystupování Jovanoviće bylo dost problematické. Těžko můžeme věřit jeho tvrzení, že jugoslávské vedení vidělo svůj konečný cíl v likvidaci družstevnictví. Naopak, v mnohých

oblastech trvalo na napodobování sovětského vzoru. Ústava FLRJ z roku 1946 byla vytvořena podle vzoru ústavy Sovětského svazu z roku 1936. Právě proto sovětská diplomacie znovu a znovu zdůrazňovali, že „vůdce Lidové rolnické strany Dragoljub Jovanović hodlá utvořit opozici uvnitř Lidové fronty“, která tehdy fungovala jako masová všezahrnující organizace. SSSR vyjadřoval určité obavy z činnosti jiných politických stran, které vstoupily do Jednotné fronty národního osvobození, protože taková činnost byla v zásadě v protikladu s tím, jak se situace vyvíjela v SSSR a ostatních zemích „lidové demokracie“.

Skutečností ovšem zůstává, že družstevnictví v Jugoslávii nebylo po osvobození příliš prosazováno. Převládalo přesvědčení, že prostřednictvím soukromé iniciativy v zemědělství a individuální výroby se dosáhne vyšší produktivity než v družstvu. Nebyla chuť tvořit nějaké velké hospodářské celky, mimo jiné zřejmě i proto, že byl znám jejich osud v SSSR. Vedení trvalo na tom, aby eventuální možnost zemědělců vytvářet si družstva zůstala zcela dobrovolná. Válečným vysloužilcům bylo výslovně řečeno, že půda, která je jim přidělována, má sloužit k individuálnímu hospodaření, a nemají ji vkládat do družstev. Existovaly také obavy z nespokojenosti zemědělských výrobců.

V červenci 1947 Lidové shromáždění Jugoslávie začalo jednat o zákonu o zemědělských družstvech. Proti návrhu zákona vystoupil Dragoljub Jovanović. Domníval se, že podobný zákon je potřebný, avšak nepokládal za vhodné se zákonem zabývat v letním období, kdy vrcholil v zemědělství sklizňové práce. Po jeho vystoupení přetekla jugoslávskému vedení číše trpělivosti a to začalo hledat způsob, jak jej odstranit z politického života.¹³

Dragoljub Jovanović znovu ostře vystoupil proti hlavním tezím zákona o družstvech. Na jedné straně se opřel o tradice zemědělského družstevnictví v Jugoslávii, především v Srbsku. Dával příklady pozitivního dopadu družstevního hnutí v různých zemích, mimo jiné i v Československu. Vyslovil tezi, že podle nového zákona by skutečné družstevnictví bylo v Jugoslávii „položeno na záda“. Autory osnovy zákona obvinil z diletantismu a neznalosti podstaty družstevního hnutí. Kromě toho poukázal na to, že návrh zákona je inkompatibilní s ústavou, která právě nedávno vstoupila v platnost. Navrhoval, aby byly přijaty dva oddělené zákony, z nichž jeden by se týkal družstev a druhý zemědělských pracovních (výrobních) družstev. Především ale vystoupil proti té části zákona, která hovořila o Svazech družstev, protože počet těchto svazů měl být drasticky omezen.¹⁴

V souvislosti s předkládaným návrhem zákona vůdce zemědělské opozice Dragoljub Jovanović předpokládal, že vůbec není třeba se bát tzv. „kapitalismu v družstevnictví“, protože – podle něj – v družstvech se měli shromáždit nejlepší hospodářští specialisté, stejně jako jiné odborně a politicky způsobilé kádry. Za příklad dával situaci ve Slovinsku, kde na družstevní hnutí měli velký význam veřejně činní kněží. Konečně, den schválení zákona o družstvech označil Jovanović za „den smutku“ pro družstevnictví v Jugoslávii.

Vystupování Dragoljuba Jovanoviće opět velmi znervóznilo vládnoucí kruhy v Jugoslávii. Nejostřeji reagovali vlivní lidé, především Moša Pijade a Boris Kidrić, který zastával v té době funkci ministra průmyslu. Proti Jovanovićovi byla vznesena závažná politická obvinění: údajně pomlouval „lidovou moc“, neučinil politické závěry z charakteru „starého režimu“ Království Jugoslávie. Byl obviněn, že vrazil nové lidové moci „nůž do zad“ a byl označen za demagoga.

Spor mezi Jugoslávii na jedné a SSSR a ostatními zeměmi východního bloku na druhé straně vyvolal v roce 1948 v Jugoslávii nový přístup k družstevní otázce. Jugoslávie byla často kritizována, že v praxi odstoupila od socialistického zřízení a vydala se cestou revizionismu. Aby dokázalo opak, bylo jugoslávské vedení nuceno hledat vlastní cestu dalšího rozvoje. Avšak tato cesta nemohla být příliš rozdílná od té, kterou se vydaly ostatní socialistické země. Při vytváření zemědělských družstev byl opuštěn princip dobrovolnosti. Formální „dobrovolnost“ byla ponechána, ale ve skutečnosti byli rolníci silou donucováni ke vstupu do zemědělských výrobních družstev.¹⁵

Ačkoliv v zásadě bylo proklamována „dobrovolnost“ při vstupu do družstva, bez donucení, ke kterému docházelo už v roce 1948 a pak především v roce 1949, by vytváření družstev nebylo možné. Jen v Lidové republice Makedonii vzniklo do konce roku 1949 833 družstev zahrnujících 53,47 % všech původních rodinných zemědělských závodů.¹⁶ Vlastní proces vytváření zemědělských výrobních družstev v Makedonii se neobešel bez velkých protestů na vesnici. Rolníci vůbec nebyli přesvědčeni, že produktivita jejich hospodářství bude v družstvu větší, než byla při individuálním hospodaření. Družstva vznikala násilně, někde i za asistence policie a bezpečnostních služeb. Byla tvořena všude, dokonce i v horských vesnicích, ve kterých žilo jen několik rodin. Přitom v těchto oblastech nebyly ke vzniku družstev vhodné podmínky a z hospodářského hlediska byla jejich existence naprosto neodůvodnitelná.

Nucené utváření zemědělských výrobních družstev, lidově nazývaných kooperacemi, vyvolalo silné opoziční nálady, ba dokonce i ilegální hnutí. Nespokojenost zemědělských prvovýrobců dokazovala, že bude nezbytné opustit nedomyšlený nápad na mechanické napodobování systému existujícího v SSSR, který nebyl podepřen žádnými hospodářskými důvody. Bez ohledu na to mnoho rolníků a zemědělských aktivistů, kteří se otevřeně postavili proti státní moci, skončilo ve vězeních.

Praxe velmi rychle ukázala, že politika vzniku zemědělských výrobních družstev, kterou provádělo jugoslávské vedení, nebyla správná. Vzniklá družstva, jejichž počet byl s ohledem na počet obyvatelstva v Makedonii relativně největší, ve zkoušce času neobstála. Družstva byla formálně rozpuštěna roku 1953 jako neproduktivní. Přispěl k tomu i odpor rolníků proti násilnému nahánění do družstev a opoziční aktivity. Pokud jde činnost nejaktivnějšího opozičníka mezi rolníky Dragoljuba Jovanoviće, rovněž se ukázalo, že jeho představa rozvoje družstevnictví byla nosnější než ta, se kterou přicházeli lidé nacházející se u moci. Bylo tomu tak proto, že Jovanović lépe poznal rolnickou otázku a psychologii rolnictva.

V roce 1953 bylo v Jugoslávii stanoveno zákonem, že maximální výměra půdy, kterou lze vlastnit, je 10 ha. Tato změna byla důsledkem „nových myšlenek“, které se objevily v souvislosti se zaváděním „samosprávy“ ve všech oblastech hospodářského a společenského života v Jugoslávii.¹⁷ Poté, co tento zákon vstoupil v platnost, se většina zemědělských výrobních družstev rozpadla a část se přeměnila v samostatná zemědělská hospodářství. Ta pokračovala ve své činnosti i po roce 1953 a byla řízena v souladu s principy „dělnické samosprávy“.

(Z makedonštiny přeložil Jan Rychlík)

Poznámky:

- 1 V tehdejší Jugoslávii i ostatní bányoviny, tj. územní správní jednotky, byly pojmenovány podle řek.
- 2 Ivan Kataradžiev: *Istorija na makedonskiot narod*. IV. t. Makedonija medžu balkanskite i vtorata svet-ska vojna (1912-1941). Institut za nacionalna istorija. Skopje 2000, s. 147.
- 3 Tamtéž, s. 127.
- 4 Do Vardarské bányoviny patřila celá Makedonie, část Srbska a Kosovo.
- 5 *Istorija na makedonskiot narod...*, s. 168.
- 6 Deník Naša reč k těmto událostem napsal: „Činnost PRIZADu v Makedonii je nežádoucí stránkou dějin našeho kraje. PRIZAD je privilegovanou společností. Je snad ale v zájmu celého Povardaří, aby osobní a sociální zájmy producentů opia byly hájeny právě z morálního hlediska problematickým PRIZADem? Lid Povardaří se nenechá vykořisťovat, ale bude bojovat za svá zákonná práva.“ *Istorija na makedonskiot narod...*, s. 169.
- 7 Dragoljub Jovanović pocházel z malého městečka Pirov ve východním Srbsku mezi Srbskem a Makedonií. Pobýval nejprve v Lesnovském klášteře, potom pracoval jako učitel v Radoviši a potom odešel do Paříže. Na Sorboně obhájil dva doktoráty, od roku 1923 byl profesorem na právnické fakultě univerzity v Bělehradě, kde přednášel agrární ekonomii. Měl teoretické znalosti v oboru zemědělských věd, ale měl rovněž praktické politické znalosti z činnosti mezi zemědělci.
- 8 Citováno podle Nadežda Jovanović: *Život za slobodu bez stracha. Studija o životu i delu Dragoljuba*

- Jovanovića*. Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2000, s. 309.
- 9 Tamtéž, s. 309.
 - 10 O tomto problému podroběji viz: *Právní a politické aspekty změny vlastnických vztahů v agrárním sektoru v Jugoslávii s přihlédnutím k Makedonii*. In: *Zemědělství na rozcestí 1945-1948*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 22. – 23. 9. 1998. Studie Slovákckého muzea 3/1998, Uherské Hradiště, s. 35-39.
 - 11 Citováno dle Nadežda Jovanović: cit. dílo, s. 453.
 - 12 Tamtéž.
 - 13 Tamtéž, s. 485.
 - 14 Tamtéž, s. 487.
 - 15 Viz podrobněji: Novica Veljanovski: *Zemědělské sdružování v republice Makedonii*. In: *Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17. – 18. 5. 2000, Studie Slovákckého muzea, Uherské Hradiště, 5/2000, s. 115-118.
 - 16 Daržaven archiv na Republika Makedonija, f. CK SKM (Svaz komunistů Makedonie), Komisija za selo, k. 17
 - 17 Zákon za selskostopanskiot zemljišen fond na opštonarodniot imot i dodeluvanje na zemja na selskostopanskiite organizacii. (*Služben list na FLRJ*, br. 11/1953).

Agricultural Cooperatives in the 20th Century Yugoslavia with Special Respect to Macedonia

A b s t r a c t

The history of agricultural cooperatives in Yugoslavia or more specifically Macedonia can be divided into two phases. The first phase includes the period beginning with foundation of Kingdom of Serbians, Croats and Slovenians (SHS, later Yugoslavia) in 1918 until the end of the Second World War. The second phase runs from 1945 to 1991, which marks the break-up of Yugoslavia.

The first phase is characteristic with efforts to turn agricultural issues into political ones. The best known Yugoslavian agricultural leader and a representative of agricultural opposition Dragoljub Jovanović, might have been decided to stay away from politics, but eventually he formed National Peasants' Party of Yugoslavia with agricultural program in 1940. Even after that, he propagated cooperation of peasant in multinational Yugoslavia with no regard to nationality. In this respect, he supported agricultural cooperatives in Macedonia and Croatia, even though he himself was of Serbian nationality.

In 1945 when the communists seized the power, changes touched also the property structure and relationship. The cooperation of peasants was now dictated by the state power according to the Soviet blueprint. Dragoljub Jovanović continued in his work in opposition. He was labeled a "dangerous trouble-maker", because he opposed enforced founding of production cooperatives. He was proved right, and the model of agricultural production cooperatives was abandoned as inefficient in 1953. The agricultural production cooperatives (*zadrugi*) were dissolved and turned into regular private farms. Some of them continued existing as large-scale agricultural factories managed by worker's self-management, but their importance was only marginal.

Význam družstevnictví pro české krajany v zahraničí a reemigranty

JAROSLAV VACULÍK

Družstevní svépomoc a samospráva umožňovaly českým rolníkům a živnostníkům překonat obtížné podmínky života v jinonárodním prostředí. V našem krátkém příspěvku uvedeme některé konkrétní formy kooperace u Čechů na Volyni, v Jugoslávii a ve Vídni. Povšimneme si také možných forem družstevnictví u českých reemigrantů po 1. a 2. světové válce.

Volyňští Češi, kteří pěstovali mj. technické kultury – chmel a cukrovku, založili již na počátku 20. století Volyňské chmelařské sdružení, jehož účelem bylo vést ke vzornému pěstování chmele a napomáhat jeho dobrému odbytu.¹ První valná schůze se sešla 16. dubna 1908 ve Zdolbunově za účasti 70 delegátů ze šesti újezdů Volyňské gubernie Jihozápadního kraje Ruské říše, kteří předsedou správní rady zvolili statkáře Jindřicha Zívala ze Semidub a tajemníkem učitele Antonína Perného.² Sdružení sestávalo ze čtyř oddělení, a to ve Zdolbunově, Dubně, Lucku a Žitomiru. Předsedou zdolbunovského oddělení byl zvolen majitel pivovaru a porcelánky Bohemia Alexandr Karmin z Kvasilova. Členem výboru byl také někdejší poslanec Státní dumy Jan Drbohlav z Hlinska. Stanovy připouštěly i kulturní činnost, jako pořádání divadelních představení, zakládání knihoven, ba i škol. V roce 1911 byla v Dubně založena Chmelařská záložna, a to za rozhodující účasti volyňských Čechů, kterým pěstování chmele přinášelo hotové peníze, které investovali do nákupu zemědělských strojů, výstavby budov a nákupu dalších pozemků k zakládání dceřiných osad. Sdružení chmelařů organizovalo také chmelařské výstavy a trhy. Na chmelařské výstavě v Dubně v roce 1911 ocenilo ruské ministerstvo zemědělství účastníky výstavy jednou velkou zlatou medailí, dvěma stříbrnými, třemi bronzovými a pěti pochvalnými listy. Volyňští Češi obdrželi jednu stříbrnou medaili (Karel Boček z Mirohoště), dvě bronzové (V. Matoušek z Podcurkova a J. Hrnčář z Mirohošti) a všech pět pochvalných listů (V. Mencl ze Sedmidub, A. Prokop z Podhájců, J. Maděra z Knerut, V. Svoboda a V. Solář z Mirohošti). Všech patnáct čestných diplomů Dubenského chmelařského sdružení a 35 ze 48 pochvalných listů bylo uděleno českým volyňským chmelařům.³

Volyňští Češi zakládali již na počátku století vlastní finanční ústavy, jako bylo v roce 1906 Českoborátinské úvěrní družstvo v Boratíně. V roce 1910 mělo obrát 70 tis. rublů, z toho 56 tis. představovaly vklady ukrajinských rolníků. Poskytovalo pomoc při požáru, úhynu dobytka apod.⁴

Po únorové revoluci vydala ruská Prozatímní vláda již v březnu 1917 vládní nařízení o družstevních společnostech. Na jeho základě začala vznikat česká hospodářská družstva také na Volyni. Ve Zdolbunově byl ustaven Český hospodářský spolek, který vyvíjel činnost ve všech českých místech v okolí. Jeho úkolem bylo starat se o povznesení rolnického a živnostenského stavu. Pro své členy měl společným nákupem výhodně opatřovat všechny potřeby, levný úvěr v českých úvěrních závodech a výhodně zprostředkovávat prodej výrobků svých členů. Vytyčil si za úkol zakládat družstevní mlékárny, lihovary a pivovary, ovocnářská, lnářská, mlýnská, dobytkářská a škrobárenská družstva a družstevní tržnice. Ve Zdolbunově mělo být zřízeno družstevní obilní skladiště. Spolek se chtěl také postarat o zřízení moderní hospodářské školy pro rolnický dorost. Vyvrcholením těchto velkolepých plánů mělo být vytvoření České ústřední hospodářské společnosti na Volyni.⁵

Podle vzoru zdolbunovského spolku byl v září 1917 ustaven Spořitelní a záložní spolek

v Žitomiru s členskými podíly 300 rublů. Cílem spolku bylo působit k materiálnímu a duchovnímu blahu členů. Založení spolku bylo označeno za první krok k hospodářskému organizování Čechů na Volyni. Předseda valné hromady konané 23. prosince 1917 dr. Josef Patejdl, člen Odbočky ČSNR na Rusi, podtrhl nutnost a význam zakládání družstev. Upozornil na široký rámec působnosti spolku nejen na poli finančním, nýbrž i hospodářském, kulturním, osvětovém, průmyslovém a svépomocném. Přípravné práce ke vzniku českého peněžního ústavu byly zahájeny rovněž v Dubně.⁶ Také Češi v Olšance u Žitomiru se sešli 10. října 1917, aby založili Český hospodářský spolek. Valná hromada 21. října 1917 však proběhla ve stísněné náladě, a to vzhledem k rostoucím nepořádkům v Rusku.⁷ Na založení hospodářského spolku pomýšleli také ve Vysoké u Žitomiru. Všechny tyto plány však překazila bolševická revoluce a následující občanská válka, která vedla k rozdělení Volyně na západní (polskou) a východní (ruskou) část, a to dle polsko-ruské mírové smlouvy podepsané v březnu 1921 v Rize.

V polské části Volyně byli rolníci organizováni v tzv. rolnických kroužcích, jejichž úkolem bylo zavádět progresivní metody hospodaření. Významnou úlohu v rozvoji místního průmyslu a obchodu sehravalo družstevnictví. Na Volyni působila zvláště konzumní a mlékárenská družstva.⁸ České rolnické družstvo v Moskovštině vykupovalo a zpracovávalo mléko, organizovalo odbyt zemědělských produktů a zásobování rolníků nezbytnými potřebami. Češi na polské Volyni měli 22 konzumní družstva, 11 mlékárenských družstev a hospodářské družstvo v Rovně. Česká družstva měla dobrou pozici i ve varšavské centrále. Největší družstvo založené v roce 1933 v Kupičově dosáhlo po čtyřech letech obratu 17 tis. zlotých. Mělo pět obchodů a v roce 1936 čistý zisk 3 615 zl. Ceny zboží v jeho obchodech byly jen o 10–15 % vyšší než velkoobchodní.⁹ Hospodářské družstvo v Rovně se čtyřmi prodejny po třech letech činnosti dosáhlo obratu 60 tis. zlotých. Věnovalo se hlavně prodeji umělých hnojiv a hospodářských strojů. V Kněhyninkách zorganizoval v roce 1933 konzumní družstvo předseda České matice školské Vladimír Mesner. V roce 1936 bylo upsáno podílů za 1 530 zlotých a čistý zisk činil 1 760 zl. Ve 2. polovině 30. let však započala snaha polských úřadů o lokální soustředění družstevnictví sloučením všech existujících českých, ukrajinských a polských družstev podle územního principu, a to pod polským vedením a s polským úředním jazykem.

Značný význam pro rozvoj volyňského průmyslu a zemědělství měla úvěrní družstva. V roce 1929 bylo založeno České úvěrní družstvo se sídlem v Rovně,¹⁰ do něhož Češi uložili 40 tisíc zlotých. Jeho činnost hodnotil kladně i varšavský Express Poranny, který psal o Čechách jako vedoucím elementu na Volyni.¹¹ Roční obrat družstva byl 150 tis. zlotých. Mělo pomoci české menšině v době světové hospodářské krize, která mnohým krajanům hrozila zkázou. Tomu bylo možné zabránit jen poskytnutím levného úvěru.

V ruské části Volyně umožňovala Nová ekonomická politika 20. let zemědělcům soukromě hospodařit, pěstovat chmel a jiné průmyslové plodiny. Odbyt chmele zajišťovala chmelařská družstva a Spolek chmelařů v Žitomiru.

První pětiletý plán, který byl v SSSR zahájen 1. října 1928, předpokládal intenzivní kolektivizaci zemědělství. Ta se dotkla také českých zemědělců, zvláště jejich bohatší vrstvy. Neodpovídala dosavadním názorům, zvyklostem a zásadám českého rolníka a přinesla mu velké utrpení. Čechy zbavila všeho majetku, hospodářsky i kulturně je zruinovala.¹² V jejím důsledku ztratili svou ekonomickou převahu, která je chránila před nebezpečím asimilace. Řada českých rolníků byla „rozkulačena“ a vyslána na Sibiř. Když agitátoři nemohli rolníky přesvědčit, aby do kolchozu vstoupili dobrovolně, hledali kulaky mezi středními a drobnými rolníky. Touto cestou se nakonec podařilo založit kolchozy ve všech českých osadách. Do propagace myšlenky kolektivizace byla zapojena místní inteligence, zvláště učitelé.¹³

Nově vzniklé kolchozy nedisponovaly potřebným vybavením. Chyběly stroje, nářadí

i hospodářské budovy. Z počátku v nich panoval chaos a obrovské plýtvání způsobené nejen nechutí k práci na cizím, ale také neschopností řídit velká hospodářství. Lepší výsledky měly kolchozy, kde převládali Češi, neboť ti i v této nové situaci představovali pro ostatní rolníky stále vzor. Daleko známým byl kolchoz v Olšance u Žitomiru, který pěstoval obilí, chmel a cukrovku. Měl vlastní mlékárnu, pivovar, družstevní řeznictví a od roku 1933 také elektrárnu. Ke vzorným patřily také kolchozy v Krošně, Vysoké a Ivanovičích. Čeští rolníci, kteří měli zkušenosti s prací se zemědělskými stroji, snadněji zvládali i složitější techniku a také se z jejich řad rychle vyškolilo mnoho zemědělských odborníků – traktoristé, kombajnéri, opraváři, zootechnici, agronomové, ekonomové a zvěrolékaři. Zatímco v ukrajinských kolchozech měli za pracovní jednotku jen několik kopejek a 10–20 dkg obilí, v českých kolchozech měli na jednotku někdy i rubl a v naturaliích 1–2 kg obilí. České kolchozy se zúčastňovaly výstav úspěchů národního hospodářství a jeden z volyňských Čechů se stal Hrdinou socialistické práce SSSR. Také hladomor ve 30. letech překonali Češi s poměrně značně menšími ztrátami než Ukrajinci. Po připojení východního Polska k SSSR v roce 1939 byly kolchozy zakládány i na západní Volyni, kde se však po nacistické okupaci v roce 1941 rozpadly.

Na přelomu 20. a 30. let 20. století vznikla také řada českých družstev v Jugoslávii. V centru chorvatských Čechů – Daruvaru – to bylo Hospodářské družstvo založené v roce 1928, které se v roce 1939 reorganizovalo na Zemědělské nákupní a prodejní družstvo. Již v příštím roce 1940 podstoupilo další reorganizaci a vzniklo Daruvarské úvěrové družstvo a obvodové nákupní družstvo. Češi v Rovišti v roce 1935 založili Mlékařské a strojní družstvo, které spolupracovalo s Domovinou zahraničních Čechů v Praze.¹⁴

Zemědělské úvěrové a hospodářské družstvo ve Velkém Središti ve Vojvodině vzniklo v roce 1939. Zvláštní cestou šlo Úvěrové a hospodářské družstvo v Bělehradě. Bylo založeno v roce 1928, ale nevykazovalo žádnou činnost, část nespokojených členů založila v roce 1939 při Československé obci nový spolek Sdružení československých hospodářů. Sdružení se mělo zabývat sociálními a státoobčanskými problémy svých členů. Z programu nového spolku nelze zjistit jaký vztah měl k družstevnictví a hospodářskému životu. Valná hromada 21. ledna 1940 jej orientovala na hospodářské podnikání. Sdružení československých hospodářů bylo členem Ústřední jednoty československých hospodářských družstev v Jugoslávii.

Velice slibně si počínalo Hospodářské družstvo ve Velkých Zdencích v Chorvatsku založené v roce 1929, které mělo svou mlékárnu a konzumní prodejnu. Družstvo se stalo vzorem všem hospodářským organizacím ve Slavonii. Jeho další rozvoj znemožnil nacistický vpád do Jugoslávie v roce 1941. V nedaleké Končenicí působilo jedno z nejstarších družstev v Chorvatsku – První chorvatskoslavonské rolnické výpomocné družstvo.¹⁵

Rovněž v městském prostředí rakouské Vídně vznikla česká družstva, především konzumní. Na počátku 20. století vznikl I. český konzumní spolek v XV. okrese, následoval v roce 1902 potravní spolek v XVII. okrese. Na širším základě vznikl v roce 1911 První český konzumní spolek ve III. okrese. Původně byl určen pro české úředníky, nicméně sem docházeli i čeští dělníci, kteří opustili německý konzumní spolek. Teprve o rok později založili čeští sociální demokraté ve Vídni Ústřední české potravní a úsporné družstvo.¹⁶

Vedle konzumních družstev existovala na přelomu 19. a 20. století ve Vídni rovněž česká stavební družstva. Za účelem vybudování tělocvičny vzniklo Družstvo pro vystavění tělocvičny sokolské jednoty Tyrš, později Družstvo k vystavění Národního domu XV. Toto zakoupilo v roce 1896 za 50 tis. zlatých hostinec v XV. okrese, který přebudovalo pro potřeby české menšiny.¹⁷

V roce 1920 existovalo ve Vídni okolo třiceti českých družstev. Nejvýznamnější z nich bylo Výrobní družstvo krejčích, které vykazovalo milionové obraty. Byla zakládána i družstva za účelem vybudování spolkových domů.¹⁸ Mezi nejvýznamnější konzumní spolky patřily České

nákupní družstvo a První československý konzumní spolek, jenž sdružoval až 10 tis. členů.

Počet družstev se do roku 1935 snížil. Dohromady měli v roce 1935 ve Vídni čeští ševci sedm družstev, čeští krejčí pět a stolaři dvě družstva. Z řady konzumních spolků stálo v čele české nákupní družstvo, které se přeměnilo v a. s. Velnákup. Velmi dlouho se udržel také První československý konzumní spolek. Ústřední české potravní a úsporné družstvo mělo ve Vídni čtyři filiálky.¹⁹

Reemigrace rakouských Čechů po 1. světové válce narážela na nedostatek bytů a pracovních příležitostí. K návratu se hlásili především mladí lidé, kterým však chyběl potřebný kapitál, jenž byl nezbytný pro založení nové existence v ČSR. Proto začali zakládat různá výrobní a nákupní družstva. Do Blanska (o. Boskovice) se např. přestěhovalo kovodělné družstvo Cyclop, v Soběslavi na Táborsku založila skupina mechaniků a zámečnicků továrnu na šicí stroje, do Brna přesídlilo obuvnické a do Košic zase krejčovské družstvo.²⁰

Také reemigrantům po 2. světové válce doporučoval Osídlovací úřad, aby zřizovali živnostenská družstva, s nimiž již byly dobré zkušenosti, např. v případě vídeňských krejčích, kteří zřídili svá družstva v Podkrušnohoří a na Českomoravské vrchovině. Dobrých výsledků dosáhl také družstevní závod truhlářů – reemigrantů.²¹

Pokud šlo o zemědělské reemigranty, všichni chtěli hospodařit individuálně a odmítali tvořit výrobní zemědělská družstva. Část zemědělských reemigrantů, zejména z balkánských zemí, však bylo nutné usídlit v podhorských oblastech v tzv. horských pastvinářských družstvech.

(Studie byla zpracována v rámci projektu GA ČR č. 409/01/0986.)

Poznámky:

- 1 Ruský Čech (Kyjev), 2, 1907–1908, č. 2, s. 11.
- 2 Tamtéž, č. 29, s. 3–5.
- 3 ŠULHA, S. A.: Do pytanja pro ekonomičnyj rozvitok českých kolonij na Volyni v 20–30-ch rr. In: Naukovyj visnyk Volynskoho deržavnoho universytetu, vypusk 2, Luck 1997, s. 63.
- 4 Českoslovan (Kyjev), 4, 1914, s. 43–44.
- 5 Státní ústřední archiv, f. Svaz Čechů z Volyně, k. 91, České spořitelní družstvo Zdobunov.
- 6 Vojenský ústřední archiv, f. Český záložní a spořitelní spolek Žitomir.
- 7 Tamtéž, f. Svaz československých spolků na Rusi, k. 15.
- 8 Náš buditel (Varšava), 2, 1931, č. 5, s. 51–52; Krajan (Praha), 4, 1935, č. 6, s. 5.
- 9 AMZV, ZÚ Varšava, PZ 1937.
- 10 Hlas Volyně, 4, 1929, s. 47, s. 3.
- 11 Express Poranny (Varšava), 25. 6. 1930.
- 12 Národní rada (Praha), 14, 1934, č. 1, s. 15–17.
- 13 Věrná stráž (Praha), 3, 26. 3. 1948, s. 6.
- 14 Jugoslávští Čechoslováci (Daruvar), 1939, č. 14.
- 15 Jugoslávští Čechoslováci, 1930, č. 46; tamtéž, 1934, č. 1; MATUŠEK, J.: 200 let pospolu. Daruvar 1991, s. 51.
- 16 GLETTLER, M.: Die Wiener Tschechen um 1900. München 1972, s. 197–198.
- 17 Tamtéž, s. 199.
- 18 Tschechen. Wien 1996, s. 50.
- 19 BROUSEK, K. M.: Wien und seine Tschechen. München 1980, s. 72.
- 20 VACULÍK, J.: Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků v letech 1945–1950. Brno, MU 1993, s. 14.
- 21 Tamtéž, s. 28.

The Significance of Cooperative Enterprise for Czech Expatriates Abroad and Re-emigrants

Abstract

Cooperative self-help made it possible for the Czech peasants and small business owners to overcome difficulties of life in a strange land. This brief article mentions some examples of concrete forms of cooperation among the Czechs in Russian-Polish region of Volhynia, Yugoslavia and Austria. We have also noticed the possibilities of cooperative collaboration of Czech re-emigrants after both world wars.

Družstevní hnutí v regionu jihozápadních Čech v době meziválečné (zemědělské družstevnictví v oblasti NSJ)

JIŘÍ DVOŘÁK

Motto:

„Snahy Národohospodářského sboru jihočeského po hospodářském a sociálním posílení jihočeského lidu jsou shodny se základními úkoly družstevního hnutí. Ježto zemědělské družstevnictví na českém jihu tyto úkoly cílevědomě a s úspěchem plní, přiznává se mu plným právem význačná důležitost při řešení hospodářských a sociálních problémů jižních Čech. A ježto venkovské obyvatelstvo tuto funkci družstevního hnutí také dobře ze svých vlastních zkušeností zná, mohlo zemědělské družstevnictví zapustiti v jižních Čechách pevné a hojné kořeny.“¹

Československé zemědělské družstevnictví podporovalo a povznášelo hospodářskou podnikavost českého, resp. jihočeského venkovského lidu mnoha způsoby. Veškerou svou činností usilovalo vždy o zajištění co nejlepší rentability zemědělského podnikání, o šíření hospodářského pokroku a v neposlední řadě i o postupné usnadňování a ulehčování těžké práce a stálých starostí venkovského lidu. K tomu účelu mělo sloužit poskytování levného úvěru, nákup zemědělských potřeb a prodej zemědělských výrobků, včetně jejich průmyslového zpracování. A pomoc ve všech těchto směrech byla pro zemědělce a obyvatele jihočeského venkova skutečně nezbytná a mimořádně nutná, svým způsobem vlastně nepostradatelná. V době předmnichovské republiky tak bylo zemědělské družstevnictví vybudováno na zcela jiných základech a mělo jiný význam a poslání než družstevnictví po roce 1948.² Ve své době nesporně plnilo pokrokovou hospodářskou a sociální pozici obyvatel jihozápadních Čech, což byl cíl obdobný se základními úkoly družstevního hnutí.³

Ne nadarmo se v příspěvku dr. Antonína Hůlky, v roce 1937 ředitele Ústřední jednoty hospodářských družstev, hovoří takto: *„Svépomoc jihočeského lidu v jeho družstevní organizaci uplatňovaná, je důležitým činitelem při vývoji hospodářského života jižních Čech, neboť v družstevním hnutí spočívá jeden z klíčů k hospodárnému a sociálnímu povznesení jižních Čech. Zemědělské družstevní hnutí učí a vede venkovský lid, aby vlastní silou, svépomocí a solidaritou tvořil hodnoty hospodářské a mravní, které jsou a vždy budou spolehlivou oporou tohoto lidu a zárukou jeho lepší budoucnosti.“⁴*

Nejpočetnější skupinou v zemědělském družstevnictví byla úvěrní družstva s ručením neobmezeným = kampeličky a raiffeisenky, následovala úvěrní družstva s ručením obmezeným = záložny a okresní záložny hospodářské. Vždy byla zřizována pro obvod několika venkovských obcí.⁵ Z ostatních typů zemědělského družstevnictví byla nejhustěji a nejpravidelněji v oblasti jihozápadních Čech rozložena družstva úvěrní a skladištní.⁶

Skladištní družstva byla zřizována zpravidla pro obvod soudního okresu. V oblasti NSJ nebylo okresu, ve kterém by skladištní družstvo nebylo. Hospodářská družstva skladištní v počtu 65 sdužovala celkem 48 123 členů, což bylo celkem 38 % majitelů zemědělských podniků. Celkový počet pro oblast jihozápadních Čech byl 183 396. Hospodářská družstva nakupovala pro své členy potřebné výrobky. Jejich tržba za zboží činila 470 635 000 Kč. Z uvedených družstev skladištních byla při Ústřední jednotě hospodářských družstev v Praze sdužena 34 družstva, která měla 41 293 členů a jejichž tržba za poslední rok činila 402 909 000 Kč.⁷

Úvěrní družstva - kampeličky a raiffeisenky v jižních Čechách, které byly zřizovány pro obvody několika si vzájemně blízkých vesnic představovaly významnou pomoc pro zdejší obyvatelstvo. Celkem jich v jihozápadních Čechách bylo 900 a sdružovaly celkem 119 779 členů.⁸ Vklady u nich uložené činily 887 455 000 Kč, na zápůjčkách poskytly 561 279 000 Kč na úrok 4,5 až 5 %, což byla nejnižší úroková sazba zápůjček u peněžních ústavů u nás vůbec. Z uvedeného počtu bylo v Ústřední jednotě hospodářských družstev v Praze sdruženo 634 kampeliček, které měly 94 318 členů a vklady u nich uložené činily 712 072 000 Kč a na zápůjčkách rozpůjčily 450 347 000 Kč.⁹ Hospodářská družstva nakupovala pro své členy hospodářské potřeby jako umělá hnojiva, osiva, stroje, uhlí atd. a společně zpeněžovala zemědělské výrobky, hlavně rostlinné.¹⁰

Družstevní lihovary sdružovaly členy, kteří měli zájem o tuto výrobu, která jim především zaručovala odbyt brambor. V oblasti jihozápadních Čech bylo 114 družstevních lihovarů, sdružujících 7 383 členů s pozemkovou výměrou 121 209 ha. Oprávnění k výrobě lihu těmto družstvům přiznané činí 129 671,15 hl lihu.¹¹

Mlékařská družstva zprostředkovávala u svých členů odbyt mléka a mléčných výrobků. V jihozápadních Čechách jich bylo 25 a sdružovala 4 716 členů, kteří denně dodávali do svých mlékáren celkově 63 196 l mléka.¹²

Zcela samostatný vývoj prodělávala v celém regionu NSJ (kraji) elektrárenská družstva.¹³

Přehled družstev v 25 politických okresech NSJ¹⁴

Družstva úvěrní s neomezeným ručením	900
Záložny s omezeným ručením	33
Hospodářská družstva skladištní	67
Mlékařská družstva	25
Mlýnská družstva	13
Lihovarnická družstva	114
Družstva pro chov a zpeněžení dobytka	6
Elektrárenská družstva	578
Různá jiná družstva	68
Celkem družstev	1 835

Tato družstva byla sdružena z největší části v Ústřední jednotě hospodářských družstev (1 419)¹⁵ a zbývající (416) byla přiřčena jednak ke Svazu hospodářských družstev československých v Praze,¹⁶ jednak k ústředí německých zemědělských družstev v Praze.¹⁷

Silné agrární družstevnictví v ČSR, podobně i v oblasti jihozápadních Čech – region NSJ, se opíralo především o selský statek. Své cíle se snažilo prosadit především cestou monopolizace zemědělských produktů a prodeje zemědělských potřeb. Všechna družstevní ústředí sídlila v Praze. Vrcholným orgánem československého družstevnictví byl od roku 1921 Centrokooperativ.¹⁸ Zastupoval československé družstevnictví v dalších bankách, podnicích a společenstvech a plnil i funkci jakéhosi zájmového a revizního ústředí.¹⁹ V roce 1936 měla své pobočky v jižních Čechách tato družstevní ústředí: Ústřední jednota hospodářských družstev, Kooperativa, Družstvo hospodářských lihovarů pro prodej lihu, Obchodní společnost mlékárenských družstev, Zemka – podniky pro zpeněžení a využití dobytka, Družka – společnost pro obchod s potřebami zemědělskými a pro domácnost, Svaz hospodářských družstev a Zentralverband der deutschen landwirtschaftlichen Genossenschaften Böhmens.²⁰ Lze oprávněně konstatovat, že na konci předmnichovské republiky zemědělské družstevnictví ovládalo převážnou část výkupu zemědělských produktů a značnou část prodeje průmyslových výrobků na venkově.²¹

Důležitou roli sehrálo zemědělské družstevnictví v racionalizaci zemědělské výroby podporováním pokrokových snah na mnoha úsecích zemědělství. Zemědělské družstevnictví podporovalo a povznášelo hospodářskou podnikavost venkovského lidu mnoha způsoby, přičemž usilovalo vždy o zajištění lepší rentability zemědělského podnikání, o šíření hospodářského pokroku a o usnadňování práce a starostí venkovského lidu.²² Zavádění strojů do zemědělské výroby prodělávalo ve světě od počátku 20. století bouřlivý vývoj a jejich účelem bylo postupné nahrazování tažné síly domácích zvířat a ruční síly (lidská práce) elektromotory, spalovacími motory a dalšími technickými zařízeními.²³ Do oblasti jihozápadních Čech se stroje dostávaly s jistým opožděním a zpočátku nehrály v zemědělské výrobě významnější úlohu. Postupně se zájem o ně zvýšil i v menších zemědělských závodech v souvislosti s rozvojem elektrifikace po první světové válce, přičemž tempo mechanizace se mnohem více zrychlilo až po roce 1930.²⁴ Nejvíce se rozšířily traktory, samovazy, nákladní auta a elektromotory, poklesl počet parních lokomobil a výbušných motorů. Představu o skupinách a družících strojů a nářadí podává tento přehled:²⁵

1. Motory (žentoury, parní, výbušné a elektrické motory a traktory).
2. Vozy.
3. Stroje a nářadí k přípravě a obdělávání půdy (secí stroje, pluh, kultivátory, brány, válce, plečky).
4. Stroje a nářadí čistící (mlýnky a fukary).
5. Stroje a nářadí k přípravě krmiv (řezačky, kruhadla).
6. Stroje a nářadí mlékařské (odstředivky, máselnice).²⁶

Jedním z těch nejdůležitějších organizačních úkolů zemědělského družstevnictví v jižních Čechách bylo vybudovat organizaci družstevního zpeněžování živočišných výrobků, mléka, dobytka, drůbeže a vajec. Také stávající jihočeské družstevní mlékárny zdaleka nevyhovovaly potřebám rolnictva. Pokud se týkalo ostatních živočišných výrobků, postrádali jihočeští zemědělci při jejich zpeněžování téměř úplně řádně zorganizované a efektivně fungující družstevní struktury. „*Odstraniti tuto citelnou mezeru v družstevní organizaci, je tudíž dnes hlavním našim družstevním programem, jehož naléhavost vysvítá z toho, že tržba za živočišné výrobky je hlavní tržbou jihočeského rolníka.*“²⁷

Významnou úlohu při elektrifikaci (dobově označované jako elektrizace), svým způsobem nezastupitelnou, sehrávala elektrárenská družstva, včetně jednotlivých obcí.²⁸ Pro celou oblast jihozápadních Čech platila žádost NSJ a jeho představitelů, „*aby v zájmu soustavné elektrizace na českém jihu, který oproti jiným krajům dosud plně dobrodiní zákona o soustavné elektrizaci venkova v důsledku chudého hospodářského vybavení nevyužil, vyplatění podpor obcím a elektrickým družstvům, bylo urychleně provedeno.*“²⁹

Nedílnou součástí družstevního hnutí, což platilo zejména v regionu NSJ, bylo **meliorační podnikání**.³⁰

„*Typické vlastnosti jihočeských krajů byly velkou měrou nepříznivě snadnému hospodaření zemědělskému a naléhavě potřebovaly technických zlepšení. Drsné podnebí s hojnými srážkami v těžkých jílovitých půdách způsobovalo zabahnění pozemků, Louky v údolích jihočeských potoků a řek postrádaly účelného odpadu pro přebytečnou vodu, takže ani sklizně luční píče nebyly kvalitní. Vodní toky nebyly regulovány, takže velké vody rozlévaly se na pobřežní pozemky a znehodnocovaly nebo ničily úrodu. Připojí-li se na dokreslení obrazu jihočeského zemědělství, že mnoho půdy musilo být pro nemožnost odvodnění věnováno rybníkům, velké pohraniční rozlohy jsou porostlé lesem, značné plochy tvoří ložiska rašeliny, a ze zbytku největší lány dobrých půd byly majetkem několika šlechtických rodin – seznáme, v jak těžkých podmínkách pracoval jihočeský rolník, Jen houževnatost, pracovitost a skromnost udržely se rolnické rody na svých gruntech, jejichž pozemkové rozlohy nebyly nijak velké. Proto tím více bylo třeba ochrániti každou píď půdy před poškozením a každé pole zlepšiti tak, aby vydalo úrodu co největší.*“³¹

Rybníky, mlýny a voroplavba byla první technická využití přírodního vodního bohatství v jižních Čechách. V každé z nich bylo docíleno značné dokonalosti. I když v ostatních krajích českých rybníční hospodářství a voroplavba částečně či úplně zanikly, zachovaly si v jižních Čechách své významné postavení. Avšak technické obory vodního hospodářství, které vznikaly a rozvíjely se teprve v nové době (19. a 20. století) – plošné meliorace, vodovody, kanalizace, lodní plavba – pronikly do jižních Čech velmi pomalu. Zejména severní a střední Čechy svou celkovou hospodářskou silou a schopností přijímat nové pokrokové myšlenky a metody značně předčily oblasti jihočeské.³²

Teprve až po vzniku NSJ roku 1925 bylo přikročeno k soustavnému řešení vodního hospodářství v oblasti jihozápadních Čech. Již od samého počátku měl NSJ Praha zvláštního zpravodaje pro vodní hospodářství a v programu své činnosti vždy věnoval tomuto oboru technické práce odpovídající místo.³³

Meliorační podnikání v jižních Čechách bylo předtím v přípravném stádiu a prováděly se pouze ojedinělé meliorace. Nejprve byla obrácena pozornost na zlepšení hospodářské úrovně regionu plošnými melioracemi pozemků.³⁴ Poté se věnovala větší pozornost jak odvodňování, tak zavodňování a kultivaci pozemků.³⁵ Ve své činnosti NSJ nevynechal žádnou možnost a využil všech dostupných příležitostí, aby se podařilo podpořit meliorační práce v jižních Čechách. Mimořádně důležitým úkolem NSJ bylo zajistit pro jihočeská vodní družstva co největší možné, zejména finanční, podpory. Nakonec se podařilo, kom-

Přehledná tabulka vodohospodářských prací regulačně-melioračních v jižních Čechách

	Počet podniků	Regulace odpady km	Odvodnění ha	Závlaha ha	Kultiv. ha	Hosp. nádrž	Náklady v Kč
--	---------------	--------------------	--------------	------------	------------	-------------	--------------

I. Podniky provedené před r. 1918:

a) Malé podniky	37	0,1	159	8	15	6	93.150
b) Větší podniky	18	21,5	1 056	15	–	2	1,214.200

II. Podniky provedené od r. 1918–37:

a) Malé podniky	186	3,4	735	36	123	30	3,059.700
b) Větší podniky	86	157,0	6 670	254	–	5	48,062.250

Celkem provedeno podle kategorie:

a) Malých podniků	223	3,5	894	44	138	36	náklad neuveden neb se jedná o podniky před a po válce
b) Větších podniků	104	178,5	7 726	269	–	7	
Úhrnem	327	182,0	8 620	313	138	43	

III. Podniky ve stavbě v r. 1938:

a) Malé podniky	21	1,2	67	52	54	2	554.300
b) Větší podniky	20	25,3	1 008	47	–	–	6,698.000
Celkem	41	26,5	1 075	99	54	2	7,252.300

IV. Připravené projekty:

a) Malé podniky	55	3,0	50	31	245	13	890.900
b) Větší podniky	50	128,0	6 380	178	–	15	45,511.700
Celkem	105	131,0	6 430	209	245	28	46,402.600

binací všech možných způsobů intervencí, dosáhnout, že byla zohledněna a uznalejším způsobem posuzována hospodářská chudoba kraje při melioračních akcích. Tyto práce měly velký význam pro zemědělce v českých obcích a přinesly již v krátké době po svém provedení dobrý hospodářský užitek.³⁶

Ovšem slibný začátek a počínající rozvoj melioračních prací v oblasti regionu NSJ, včetně samotných jižních Čech, byl velice krutě zasažen důsledky hospodářské krize a nakonec přerušen naprostým nedostatkem veřejných peněz na nutné podpory meliorační činnosti. Své vykonaly, zejména vzhledem k mentalitě velké části jihočeských zemědělců, i po sobě následující relativně suché roky ve 30. letech 20. století.³⁷ „*Rovněž zastavení podpor na malé meliorační podniky působí nepříznivě na meliorační ruch v jižních Čechách. Bylo připraveno několik desítek těchto drobných podniků, které by vnesly zájem do nových oblastí a které by vykonaly velké dílo propagační. Je nutno hledati cesty, jak odpomoci této závadě, aby práce na četných připravovaných podnicích mohla býti zahájena.*“³⁸

Poznámky:

- 1 Antonín HŮLKA, *Zemědělské družstevnictví na českém jihu*, in: Jan STOCKÝ, Jižní Čechy, Praha 1937, s. 122. (V citacích ponechávám původní text bez pravopisných oprav a úprav)
- 2 Tamtéž, s. 122–127, srov. Jiří ZÁLOHA, *Jihočeské zemědělství*, JSH 65, 1996, s. 79, SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 2, I A–1b, kart. č. 1, 1. Předsednictvo, Plány a zprávy o činnosti NSJ (1928–1940), inv. č. 3, sign. I A–1c, Oběžníky, (1927–1939), inv. č. 8, sign. I A–2d, kart. č. 2, 2. Odbory ústředí, Družstevní komise, 1926.
- 3 Antonín HŮLKA, *Zemědělské družstevnictví na českém jihu*, in: Jan STOCKÝ, Jižní Čechy, Praha 1937, s. 122.
- 4 Tamtéž, s. 124.
- 5 Viz tabulka: Přehled lidového peněžnictví zeměděl. v oblasti NSJ
- 6 Tamtéž.
- 7 Tamtéž, s. 123.
- 8 Tamtéž, s. 123, srov. Jiří ZÁLOHA, *Jihočeské zemědělství*, JSH 65, 1996, s. 86. „*Úvěrní družstva v jižních Čechách v počtu 523 sdružovala 74 098 členů.*“
- 9 Antonín HŮLKA, *Zemědělské družstevnictví na českém jihu*, in: Jan STOCKÝ, Jižní Čechy, Praha 1937, s. 123, srov. Jiří ZÁLOHA, *Jihočeské zemědělství*, JSH 65, 1996, s. 86. „*Vklady u nich uložené činily 591 400 000 Kč, na zápůjčkách poskytl 358 500 000 Kč na úrok 4,5 až 5 %, což byla nejnižší úroková sazba zápůjček u peněžních ústavů u nás vůbec.*“ – Údaje jsou pro jižní Čechy – bývalý Jihočeský kraj (1960–1990).
- 10 Antonín HŮLKA, *Zemědělské družstevnictví na českém jihu*, in: Jan STOCKÝ, Jižní Čechy, Praha 1937, s. 123. „*Vzrůstající družstevní uvědomění lidu a jeho smysl pro svépomoc, jakož i zdatné obchodní vedení družstev skladištních mají za následek, že činnost těchto družstev rok od roku stoupá a s tím i výhodnost služeb, které tato družstva pro venkovský lid při společném nákupu potřeb a společném zpeněžování výrobků konají. Statisticky pak skladištní družstva při Ústřední jednotě hospodářských družstev v Praze sdružená prokazují, že jejich režie osobní i věcná činí 4,84 % z celkové tržby, což ve srovnání s jinými obdobnými podniky je procento velmi nízké.*“
- 11 Tamtéž, s. 123.
- 12 Tamtéž.
- 13 Podrobněji Karel VONDRÁŠEK, *Výsledky a úkoly práce o levnou elektřinu*, in: Jan STOCKÝ, Jižní Čechy, Praha 1937, s. 47–52, zde zejména s. 49–50.
- 14 V 25 politických okresech Národohospodářského sboru jihočeského (= bývalý Jihočeský kraj 1960–1990) působila tato družstva (viz příloha č. 3 a 4). Srov. Jiří ZÁLOHA, *Jihočeské zemědělství*, JSH 65, 1996, s. 86, zde u lihovarnických družstev nepřesný údaj v počtu 11 místo 114, Antonín HŮLKA, *Zemědělské družstevnictví na českém jihu*, in: Jan STOCKÝ, Jižní Čechy, Praha 1937, tabulka na s. 122, Jaroslav PÁTEK, *Vývoj zemědělství*, in: Vlastislav LACINA–Jaroslav PÁTEK, vyd., *Dějiny hospodářství českých zemí*, Praha 1995, s. 43–70, zejména s. 65–66.
- 15 Antonín HŮLKA, *Zemědělské družstevnictví na českém jihu*, in: Jan STOCKÝ, Jižní Čechy, Praha 1937, s. 122.
- 16 Tamtéž.
- 17 Tamtéž.
- 18 Vlastislav LACINA, *Zlatá léta československého hospodářství*, Praha 2000, s. 143–145.
- 19 Jiří ZÁLOHA, *Jihočeské zemědělství*, JSH 65, 1996, s. 86–87.

- 20 Tamtéž, s. 87.
- 21 Antonín HŮLKA, *Zemědělské družstevnictví na českém jihu*, in: Jan STOCKÝ, Jižní Čechy, Praha 1937, s. 123. „Blahodárná činnost těchto úvěrních družstev vyplývá nejen z levné úrokové sazby, nýbrž při posuzování významu kampeliček pro hospodářský a sociální vývoj jižních Čech musíme vzít v úvahu snadnou přístupnost tohoto úvěru, ježto podmínky, za kterých venkovský člověk může potřebný úvěr u své kampeličky nebo raiffeisenky získati, jsou snadno splnitelný. V letech hospodářské krise pak velmi padala na váhu i bezpečnost, resp. stálost tohoto úvěru, ježto kampeličky svým dlužníkům povolené zápůjčky nevypovídaly, pokud tito měli alespoň dobrou vůli plniti své povinnosti dlužnické. Práce kampeliček a raiffeisenek pro povznesení venkovského lidu po stránce hospodářské, sociální a mravní a jejich zásluhy o zlepšení kulturního života na vesnici, staví kampeličky a raiffeisenky do první řady mezi těmi, kdo mají zásluhy o zlepšení osudu venkovského obyvatelstva jižních Čech.“
- 22 Tamtéž, s. 124. Srov. Ladislav DVORÁK, *Zemědělské družstevnictví v Republice československé*, Praha 1934, *Dvacet let československého zemědělství*, Praha 1938.
- 23 Jaroslav PÁTEK, *České zemědělství v období imperialismu*, Praha 1975, Rudolf OLŠOVSKÝ–Václav PRŮCHA–Hana GEBAUEROVÁ–Anatol DOBRÝ–Antonín PRAŽSKÝ, *Přehled hospodářského vývoje*, Praha 1961.
- 24 Jiří ZÁLOHA, *Jihočeské zemědělství*, JSH 65, 1996, s. 87.
- 25 Jaroslav PÁTEK, *České zemědělství v období imperialismu*, Praha 1975, Rudolf OLŠOVSKÝ–Václav PRŮCHA–Hana GEBAUEROVÁ–Anatol DOBRÝ–Antonín PRAŽSKÝ, *Přehled hospodářského vývoje*, Praha 1961.
- 26 Jiří ZÁLOHA, *Jihočeské zemědělství*, JSH 65, 1996, s. 87.
- 27 Antonín HŮLKA, *Zemědělské družstevnictví na českém jihu*, in: Jan STOCKÝ, Jižní Čechy, Praha 1937, s. 124.
- 28 *Soubor hospodářských opatření, o něž usilují jižní Čechy*, Blatná, b. r., s. 44–47.
- 29 Tamtéž, s. 44. Dále Soubor uvádí: „Rovněž jest třeba, aby na nerentabilní linky priměrní v jižních Čechách, které mají umožniti elektrisaci v krajích nejdlejších a hospodářsky chudých (Šumava), byly udělovány měrou zvýšenou podpory.“
- 30 Josef STOCKÝ, *Jihočeské vodní hospodářství*, in: Jan STOCKÝ, Jižní Čechy, Praha 1937, s. 53–64.
- 31 Tamtéž, s. 53.
- 32 SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 257, sign. VI C – 4 c, kart. č. 68, Plošné meliorace – abecedně podle obcí a družstev, 1926–1939, inv. č. 258, sign. VI C – 4 d, kart. č. 68, Zájmové organizace – Meliorační svaz pro Čechy v Praze, Krajská meliorační jednota v Táboře – zápisy o schůzích, pozvánky aj., 1927–1938.
- 33 Tamtéž.
- 34 Tamtéž, s. 53–64, Josef STOCKÝ, *Vodohospodářská podnikání Ministerstva veřejných prací v oblastech jihočeských*, in: Jan STOCKÝ, Jižní Čechy, Praha 1937, s. 65–77, Karel TRÁGER, *Regulačně-meliorační podnikání a úprava rašelinišť v jižních Čechách*, in: SIA, České Budějovice 1938, s. 235–238, „Počátky těchto úprav nutno přičísti velkostatkům, zejména Schwarzenberskému. Práce ty, zejména zavlažovací, byly na tehdejší dobu velmi účelně provedeny. Odvodňování zejména drenážemi, u nichž použito bylo většinou trubek i kameninových o světlosti 3–4 cm a hloubce drénu 0,50–0,70, nemělo dlouhého trvání. Samotné družstevní práce po založení technické kanceláře zemědělské rady v roce 1884 byly do války velmi omezené. Jedno z nejstarších družstev, jehož přípravné práce sahají do roku 1884, Opatovice – Hrdějovice, uskutečnilo se teprve v r. 1912–13 a dokončilo v r. 1935. Projektů bylo vypracováno již před válkou více, zejména v okrese hlubockém, kde tyto práce financoval okres. Větší zájem o řádnou regulaci vod povrchových a poměru vody půdou vázané vzbudil v jihočeském zemědělství teprve po převratu, jednak následkem soustavné propagace býv. technické kanceláře zemědělské rady, některých kult. tich. kancelářů, mel. svazu, jednak mokrým obdobím roku 1925–26.“ Dále též Jindřich ŠIMAN, *Rybníkářství v jižních Čechách s technického stanoviska*, in: SIA, České Budějovice 1938, s. 205–211, Jan HUBÁČEK, *Rybníkářství v jižních Čechách s hospodářského stanoviska*, in: SIA, České Budějovice 1938, s. 211–214, o jihočeských řekách Theodor ŽÁKOVEC, *Lanna. Příspěvek k dějinám hospodářského vývoje v Čechách a v Československu*, Praha 1936, dále: *Jihočeské voroplavné řeky*. I. Václav ZUMR, *O vzniku voroplavby na knížecích Schwarzenberských stacích*, II. Václav ŠROUBEK, *Řeka Otava*, III. TÝŽ, *Řeka Vltava*, IV. Ladislav FRÖSSL, *Řeka Malše*, V. Karel ČIHÁK, *Řeka Sázava*, VI. Josef STOCKÝ, *Řeka Lužnice*, SIA, České Budějovice 1938, s. 214–222, SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 2, sign. I A–1b, kart. č. 1, Plány a zprávy o činnosti NSJ (1928–1940), I. Organizační záležitosti, A. Ústředí NSJ, 1. Předsednictvo, inv. č. 3, sign. I A–1c, Oběžníky (1927–1939), inv. č. 15, sign. I A–2k, kart. č. 2, Zemědělsko lesnický odbor (1925–1941), inv. č. 213, sign. V A–1a, kart. č. 54, A. Zemědělství všeobecně, 1. Zemědělské instituce, školství osvěta (1927–1941), inv. č. 214, sign. V A–2a, kart. č. 54, 2. Zemědělská politika a zemědělské organizace, zejména dotazníková anketa a zprávy o poměrech v zemědělství (1926–1941), inv. č. 243, sign. IV A–1a, kart. č. 64, VI. Vodní hospodářství a vodní stavby, A. Vodní hospodářství, 1. všeobec-

- ně – Organizace vodohospodářských akcí – programy, oběžníky, zprávy, memoranda, dotazníky, studie vodohospodářského plánu pro jižní Čechy, finanční příspěvky, meliorační úvěr, vodohospodářský fond (1924–1934), hydrologie – expertiza pro odpadní vody u zemského úřadu, vodní právo, dodávky ryb majitelům domů v Třeboni, memorandum o udržování a doplňování vodních knih, zájmové organizace, memorandum o zřízení poradních sborů podle vodohospodářských zákonů, státní orgány vodohospodářské služby (1924–1940), viz příloha Přehledná tabulka vodohospodářských prací regulačně-melioračních v jižních Čechách.
- 35 Tamtéž, Josef STOCKÝ, *Vodohospodářská podnikání Ministerstva veřejných prací v oblastech jihočeských*, in: Jan STOCKÝ, Jižní Čechy, Praha 1937, s. 65–77, SOA Třeboň, fond NSJ, inv. č. 251, sign. VI C–2 a, kart. č. 65, 2. Vodní družstva, stanovy, projekty, subvence, žádosti, zprávy a jiné dle obcí B–Z, 1926–1938, inv. č. 255, sign. VI C – 4 a, kart. č. 67, 4. Regulace a meliorace, Regulace a meliorace všeobecně – projekty, návrhy, vodopravní řízení, seznamy, přehledy, žádosti, zprávy, oběžníky, směrnice, memoranda a jiné, 1926–1941, inv. č. 256, sign. VI C – 4 b, kart. č. 67, Regulace řek a potoků – jednotlivě – A–L, 1926–1941, inv. č. 256, sign. VI C – 4 b, kart. č. 68, Regulace řek a potoků – jednotlivě – M–Ž, 1926–1941.
- 36 Tamtéž, Jiří ZÁLOHA, *Jihočeské zemědělství*, JSH 65, 1996, s. 87, Josef STOCKÝ, *Jihočeské vodní hospodářství*, in: Jan STOCKÝ, Jižní Čechy, Praha 1937, s. 53–54. „Teprve soustavná podpora NSJ, který nevynechal ani jediné příležitosti, když se jednalo o meliorační podnik v jižních Čechách. Hned na počátku se mu podařilo zajistit pro jihočeská vodní družstva větší podpory a uznalé posuzování hospodářské chudoby kraje. Po několika menších podnicích a vzorkových melioracích začalo se v letech 1926 a 1927 se stavbou velkých melioračních podniků (Dřeteň, Mydlovary, Dobřejice – Hosín, okr. Hluboká n. Vlt. atd.). V dalších letech meliorační činnost stále se zvětšovala až do roku 1932, od kteréhož roku nastal pokles těchto prací následkem hospodářské krise a několika po sobě jdoucích suchých let. Poměrně nejvíce melioračních prací vykonáno bylo v okrese českobudějovickém: upraveno malých toků a odpadů 50 km, odvodněno 1 640 ha půdy, závlaha zřízena na 27 ha, upraveny tři rybníky a nádrže, dohromady za 10 660 000 Kč. Při celkové ploše okresu 101 522 ha je to na okr. 1,5 %. Na velkostatku Urtvínovice, okr. Lišov /dnešní Ortvínovice/, zkoušena byla také krtčí drenáž a uskutečněno několik malých podniků kultivačních, postříkových a kejdocacích. Aby bylo možno srovnávat jihočeské meliorace s ostatními budiž uvedeno, že v šesti nejjihnějších okresech (Č. Budějovice, Třeboň, Kaplice, Jindř. Hradec, Týn n. Vlt., Český Krumlov) bylo do konce roku 1936 na tyto stavby vydáno 31 500 000 Kč na celkové rozloze uvedených okresů 396 260 ha. Malých toků bylo upraveno 63 km, odpadů zřízeno 85 km, odvodněno 4 700 ha půdy, zavodněno 400 ha luk. Kromě toho upraveno nebo zřízeno bylo 30 rybníků a nádrží, několik podniků kultivačních, kejdocacích a postříkových. Průměrně tedy pozemkovými melioracemi bylo v uvedených jihočeských okresech zlepšeno asi 1 % veškeré půdy. Kdyby se srovnávala pouze plocha zemědělsky obdělávaná (bez lesů, rybníků a neplodné) stoupl by to málo přes 2 %. Avšak již roku 1928 bylo udáváno, že v okrese Mladá Boleslav je meliorováno 23,5 % půdy, v okrese Nový Bydžov 25,6 %, v okr. Hořice 25 %, v okr. Králové Hradec 25 %, v okr. Chlumecký 50,7 %, v okr. Králův Městec 44 %. To však bylo před dobou největšího rozmachu melioračního v letech 1928 – 1932. Z těchto dat je zřejmo, že jižní Čechy snad nikdy se nevyrovnají v melioracích ostatním krajům českým a že je tedy oprávněný požadavek, aby opět jihočeské meliorace byly vydatně propagovány a podporovány, neboť na zvelebení půdy záleží i ostatní hospodářský vývoj a vzrůst blahobytu v jižních Čechách.“
- 37 Tamtéž, s. 54.
- 38 Tamtéž. Tabulka byla převzata z publikace: *SIA. Jihočeská technická práce*, České Budějovice 1938, s. 236.